

Dalende meesters en stimulerende moeders

De invloed van school en huis op het lezen op de lange termijn

De cijfers liegen er niet om. Jongeren gaan steeds minder lezen en dat proces is al geruime tijd aan de gang. De keukentafeldeskundigen die de talkshows bevolken of de columns in de dagbladen volschrijven, zullen er ongetwijfeld al een verklaring of zelfs een oplossing voor gevonden hebben, maar tot nu toe was er nog weinig empirisch onderzoek dat een goed beeld geeft van wat er aan de hand is. Daar is sinds kort verandering in gekomen.

Begin maart promoveerde Marc Verboord op een groot-schalig onderzoek naar de invloed van ouders, school en populaire cultuur op het leesgedrag op de lange termijn. Een van zijn belangrijkste bevindingen is: leerlinggericht literatuuronderwijs helpt!

Cor Geljon

Enige jaren geleden spraken we op een ouderavond van een 5-vwo-klas met elkaar over de mogelijkheden om het thuis-lezen te bevorderen. De een gaf zijn zoon een paar dubbeltjes per gelezen bladzijde, een ander stopte altijd stiekem twee pockets in de vakantierugzak en een derde praatte aan tafel altijd over het boek waarin ze bezig was. Veel goede bedoelingen die soms ook een tijdje werkten, maar iedereen stelde zich toch de vraag: wat voor effect zal dit hebben op de lange termijn? Datzelfde geldt ook voor het onderwijs. De felle discussies over leerling- of leerstofgericht literatuuronderwijs lijken sinds de invoering van het studiehuis en de nieuwe eindtermen een beetje te zijn geluwd, maar in de praktijk kom je de twee toch zeer verschillende benaderingen nog steeds naast elkaar tegen. Verdedigers van

beide methodes geloven oprecht in hun eigen gelijk, maar over het effect op de lange termijn kunnen ze eigenlijk niets voorspellen. Er is wel onderzoek gedaan naar bijvoorbeeld het effect van voorlezen aan kleine kinderen of het effect van bepaalde methodes in het literatuuronderwijs, maar dan gaat het altijd over het effect op korte termijn. We weten niet precies wat leerlingen er in hun latere leven aan overhouden, wat ze er na zoveel jaren later nog mee doen. Tanja Jansen is een van de weinigen die wel naar de langere termijn keek, maar zij beperkte zich tot enkele docenten en leerlingen.

Begin maart promoveerde Marc Verboord op het proefschrift *Moet de meester dalen of de leerling klimmen?*, waarin hij verslag doet van een grootschalig onderzoek naar de invloed van ouders,

onderwijs en de populaire cultuur op het lezen van boeken op de lange termijn. Dit artikel is gebaseerd op een gesprek met de promovendus dat enige weken voor de promotie plaatsvond.

Jong geleerd, oud gedaan?

Er wordt algemeen aangenomen dat wat je op jonge leeftijd hebt meegekregen in je latere leven doorwerkt, met andere woorden: hoe meer je ouders je laten lezen, hoe meer je zelf later ook gaat lezen. Goed literatuuronderwijs is dan eveneens een belangrijke factor. Als dat zo is, zou dat een verklaring kunnen zijn voor de sterk afnemende leesfrequentie. Leerlingen van nu hebben wellicht minder dan hun voorgangers van hun ouders meegekregen en het onderwijs was vroeger veel beter. Publicaties waarin lezers aan het woord komen over hun literaire vorming, lijken dit te illustreren. Vaak vertellen ze op welke manier ouders of leraren hen wel of niet enthousiast gemaakt hebben voor lezen, maar eigenlijk weet je nooit of het werkelijk zo is gegaan. Er zijn nogal wat gevallen bekend van fervente lezers en overtuigde niet-lezers die hun leesgedrag toeschrijven dezelfde docent. Dat is op zich niet het grootste probleem. De stijl van lesgeven kan door de een immers prettiger ervaren zijn dan door de ander. Het probleem is vooral dat de beschrijving van wat er in de lessen gebeurde, gekleurd kan zijn door de

huidige interesse van de oud-leerling. Wat in het onderzoek tot nu toe ontbreekt, is wat de ouders en de docenten indertijd feitelijk hebben gedaan. Verboord wilde niet alleen weten wat de oud-leerlingen zich herinneren, maar hij ondervroeg ook de ouders en de docenten. Hij kreeg hierbij de medewerking van 88 docenten op 34 scholen. Via de schoolarchieven werd contact gezocht met de ouders van enkele eindexamenleerlingen van die docenten uit een bepaald jaar in de periode 1975-1998. Daarbij werd gestreefd naar een gelijke spreiding over de examenjaren en examenniveaus. Bij elke docent zijn meer oud-leerlingen uit hetzelfde examenjaar gezocht. Gemiddeld zijn acht oud-leerlingen per docent ondervraagd. De ouders schakelden op hun beurt hun kinderen in. Allen kregen een uitgebreide vragenlijst te beantwoorden. Uiteindelijk hebben ongeveer 600 oud-leerlingen en hun ouders – voor 90% moeders – aan het onderzoek meegedaan.

De belangrijkste vragen aan de oud-leerlingen betreffen vooral hoeveel boeken ze nu lezen, welke genres en auteurs ze vooral lezen en hoe hun televisiekijkgedrag was toen ze jong waren. Het veelvuldig tv-kijken wordt immers vaak als belangrijke factor genoemd voor het minder lezen. De gegevens van iedere oud-leerling konden steeds gekoppeld worden aan die van de docent en de ouders. Resultaat: een breed scala van materiaal over een periode van vijftientig jaar. Wat zijn de belangrijkste uitkomsten?

De invloed van de ouders

De ouders kregen vragen over hun leesbevorderende activiteiten van destijds, zoals voorlezen, praten over boeken, meenemen naar bibliotheek en boekhandel, boeken geven als cadeau en aanmoedigingen om te lezen en de

eigen leesfrequentie in die periode. Met name de mate van stimuleren leidt volgens het onderzoek tot grote verschillen in het lezen van boeken op de lange termijn. Oud-leerlingen die in een gunstig leesklimaat opgroeiden, lezen later meer. Het is opmerkelijk dat, tegen de verwachting in, het leesklimaat thuis in de loop der tijd gunstiger is geworden. De leesfrequentie van de ouders is gestegen en het leesgedrag van hun kinderen wordt steeds meer gestimuleerd.

De invloed van de school

De docenten kregen tamelijk gedetailleerde vragen over hun literatuuronderwijs in het uitgekozen examenjaar, bijvoorbeeld over de wekelijks bestede lestijd, de doelstellingen, de didactiek, de werkvormen, het belang dat ze toen hechtten aan de verschillende aspecten van het vak en het genre teksten en de auteurs die ze behandelden.

Op die manier kreeg Verboord een beeld van hun literatuuronderwijs in dat jaar en op grond van deze gegevens ging hij na of ze in een bepaald profiel pasten. Bovendien had hij nu de mogelijkheid met hardere gegevens dan voorheen de trends in en de ontwikkeling van het literatuuronderwijs in die vijftientig jaar aan te geven. Ferdere onderzoeken waren vaak momentopnamen, die meestal ook nog eens onderling verschillende aspecten betroffen. Daardoor waren ze lastig vergelijkbaar en is er nauwelijks een lijn uit te destilleren. Een moeilijkheid bij dit soort onderzoek blijft dat er altijd een zekere ruimte bestaat tussen retoriek en praktijk. Tanja Janssen constateerde destijds al dat er nogal eens een discrepantie bestaat tussen wat leraren als lesdoelen noemen en wat er werkelijk in de klas gebeurt. Op grond van de antwoorden besloot Verboord te komen tot een tweedeling:

cultuurgerichte en leerlinggerichte leraren. De eerste groep legt het accent op cultuuroverdracht, de canon en esthetische vorming; de tweede groep kijkt meer naar individuele en maatschappelijke vorming en leesplezier. Maar Verboord voegt daar direct aan toe dat dit geen perfecte tegenpolen zijn, omdat je in de praktijk toch veel mengvormen tegenkomt. Daarbij komt dat niet meer is na te gaan of de geschetste lessituatie ook werkelijk de praktijk dekt.

Kijken we naar de resultaten dan zijn er inderdaad in de loop der tijd verschuivingen te constateren. Docenten zeggen steeds vaker dat ze leerlinggericht werken en er is steeds minder aandacht voor de traditioneel belangrijke auteurs en meer voor wat leerlingen interessant vinden. Cultuurgerichte docenten gaan bovendien steeds meer lijken op leerlinggerichte docenten. Die uitslag was misschien wel te verwachten, maar het is interessant dat de cijfers dit nu ook aantonen. Die verandering hangt overigens meer samen met het examenjaar dan met de leeftijd van de docent. Met andere woorden: docenten schuiven op, het ligt meer aan de generatie leerlingen dan aan de generatie docenten.

De lestijd die literatuur besteed wordt, is in de periode 1975 - 2001 afgenomen met ongeveer 31 minuten. Ook het aantal te lezen boeken is, mede door de nieuwe eindtermen, teruggelopen, maar het is wel een geleidelijk proces geweest. In 2001 lezen leerlingen voor hun lijst ongeveer tien boeken minder dan in 1975 en er is minder aandacht voor de werken die tot de literaire canon gerekend worden. Overigens is er onder de docenten van de laatste jaren een lichte opleving te bespeuren van de overdracht van het klassieke literaire erfgoed.

De meest interessante conclusie van het onderzoek naar de rol van de

school is dat leerlinggericht literatuuronderwijs tot een hogere leesfrequentie leidt dan cultuurgericht onderwijs. Hoe leerlinggerichter de docent werkte, hoe meer zijn leerlingen later lezen. Cultuurgericht onderwijs heeft tot op zekere hoogte zelfs een negatief effect. Hoe cultuurgerichter de docent, hoe minder zijn leerlingen later blijken te lezen.

Leidt meer kennis tot een hogere leesfrequentie? Dat is moeilijk te meten, want om welke kennis gaat het dan? Oud-leerlingen die veel kennis over schrijvers en literaire stromingen vergaarden, lezen wel iets meer, maar dat heeft niet specifiek te maken met cultuurgericht onderwijs. Het aantal lessen is wel relevant. Hoe meer lessen een oud-leerling heeft gehad, hoe meer kennis hij vergaarde en hoe meer hij later leest. En hoe hoger het examenniveau, hoe meer beter de kansen op een hogere leesfrequentie.

Het belangrijkste blijft het aankweken van een positieve attitude en hoewel die lastig meetbaar is, lijkt het succes van leerlinggericht onderwijs voor een groot deel daarop te berusten.

Overigens is het duidelijk geworden dat de sterkste effecten te zien zijn als je de gegevens over het literatuuronderwijs als geheel bekijkt; de deelaspecten afzonderlijk leveren dikwijls te weinig verschil op.

Wat lezen ze?

Het laatste hoofdstuk van zijn proefschrift gaat over wat Verboord het ‘leesniveau’ noemt. In hoeverre lezen de oud-leerlingen prestigieuze auteurs, schrijvers die in het literaire veld belangrijk worden gevonden, en welke genres zijn populair? Daarbij betrok hij ook het leesniveau van de ouders en welke genres en auteurs hun docenten in de klas behandelden.

Het blijkt dat recente generaties een lager leesniveau hebben dan hun voor-

gangsters. Dat geldt ook voor de werken die de docenten in de klas behandelen. Zij stellen in de laatste jaren vaker minder-prestigieuze auteurs aan de orde dan vroeger. De verschillen in didactiek doen er niet zoveel toe, alhoewel het leerlinggericht onderwijs iets hoger scoort met het regelmatig lezen van literaire genres, niet met prestigieuze auteurs. Het aantal lessen is wel een factor. Hoe meer uren de docenten hadden, hoe hoger het prestige van de door de oud-leerling gelezen auteurs. Het heeft echter geen invloed op de omvang van het lezen.

Het leesniveau van de ouders lijkt belangrijker. Hoe hoger het leesniveau van de ouders, hoe hoger dat van de leerlingen. Hier is duidelijk sprake van generatieoverdracht en het is opmerkelijk dat bij de ouders in de loop van de tijd nauwelijks verschillen in leesniveau zijn te constateren

De invloed van de populaire cultuur

De verklaring voor de lage leesfrequentie is dus niet te vinden bij de ouders of het onderwijs. De support van ouders is erg belangrijk en de ouders van nu stimuleren meer dan die van vroeger. Het onderwijs is zich weliswaar steeds meer op de leerling gaan richten, maar leerlinggericht onderwijs blijkt juist een positief effect te hebben. Aan die twee factoren zou het dus niet kunnen liggen. Als logische derde factor blijft dan over de populaire cultuur, die vaak genoemd wordt als de grootste bedreiging voor het lezen.

De invloed van de populaire cultuur is zonder twijfel toegenomen en dat kan een negatief effect hebben. Hoe meer de oud-leerlingen op twaalfjarige leeftijd televisie keken, hoe minder ze nu lezen, maar dat is volgens het onderzoek maar een klein stukje van de puzzel en zeker niet de verklaring of de doorslaggevende factor voor de algehele daling. De aanwezigheid van audio-

visuele goederen of het uitgaansgedrag op zestienjarige leeftijd vertonen geen verband met het leesgedrag later. Een groot deel van de verschillen moet liggen in andere factoren. Het probleem is complexer dan vaak wordt aangenomen en een nog breder onderzoek zou een duidelijker antwoord op de vraag kunnen opleveren.

Zoals de ouden zongen...

Voor de moderne literatuurdidactiek zijn de resultaten van dit onderzoek in elk geval een steuntje in de rug. Leerlinggericht literatuuronderwijs heeft een positieve uitwerking op het leesgedrag op de lange termijn. De daling in lezen zou sterker geweest zijn als de ontwikkeling in de literatuurdidactiek de andere richting was opgegaan. De school blijft dus een factor van belang. De ouders zijn minstens even belangrijk. Hoe meer ze stimuleren des te meer hun kinderen later lezen. Zonder hun inspanningen zou het verlies nog

groter zijn geweest. Het is moeilijk te zeggen wat het belangrijkste is. Het lijkt of de invloed van de ouders net iets belangrijker is, maar dat wordt niet geheel duidelijk. School en huis houden elkaar ongeveer in evenwicht. Het leesklimaat is dus gunstiger geworden en toch wordt er minder gelezen. Het antwoord op de waarom-vraag moet dan liggen buiten het onderwijs en het gezin. Jongeren zijn steeds meer een eigen autonome subcultuur gaan creëren, waarin de invloed van de school en de ouders kleiner werd en die van de leeftijdgenoten groter. Ook de rol van de populaire cultuur werd steeds belangrijker. Aan ouders en leraren de taak hun rol in dit krachtenveld met enthousiasme te blijven vervullen.

Cor Geljon is vakdidacticus Nederlands aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. ■

Gebruikte literatuur

Tanja Janssen, *Literatuuronderwijs bij benadering. Een empirisch onderzoek naar de vormgeving en opbrengsten van het literatuuronderwijs Nederlands in de bovenbouw van het havo en vwo*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Thesis Publishers, 1998.

Marc Verboord, *Moet de meester dalen of de leerling klimmen? De invloed van literatuuronderwijs en ouders op het lezen van boeken tussen 1975 en 2000*. Proefschrift Universiteit Utrecht. Amsterdam: Thela Thesis, 2003.